

Kandilat IUSUPOVA,
Renessans ta'lim universiteti dotsenti v.b., PhD
E-mail: kandilatyusupova71@gmail.com

O'zRFA akademigi J.Eshonqulov taqrizi asosida

ABOUT THE UZBEK TRANSLATION OF "THE OLD MAN AND THE SEA" BY ERNEST HEMINGWAY

Annotation

This article discusses the problems of translation of the work "The Old Man and the Sea" by Ernest Hemingway, winner of the Nobel Prize, into the Uzbek language. The work "The Old Man and the Sea" was translated into Uzbek in 1986, and the work was indirectly translated from Russian. In the original text of the work, there are many words related to the sea and fishing, and analyzes are given about which method the translator used to translate them.

Key words: translation, a sea, work, Hemingway, Santiago, a hero, method

О ПЕРЕВОДЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ ЭРНЕСТА ХЕМИНГУЭЯ «СТАРИК И МОРЕ» НА УЗБЕКСКИЙ ЯЗЫК

Аннотация

В данной статье рассматриваются проблемы перевода на узбекский язык произведения Эрнеста Хемингуэя, лауреата Нобелевской премии, «Старик и море». Произведение «Старик и море» было переведено на узбекский язык в 1986 году, причем произведение косвенно переведено с русского. В оригинальном тексте произведения много слов, связанных с морем и рыбалкой, и дан анализ того, какой метод использовал переводчик для их перевода.

Ключевые слова: перевод, море, работа, Хемингуэй, Сантьяго, герой, метод

ERNEST XEMINGUEYNING "CHOL VA DENGIZ" ASARINING O'ZBEK TILIGA O'GIRMASI XUSUSIDA

Аннотация

Mazkur maqolada Amerika yozuvchisi, Nobel mukofoti sovrindori Ernest Xemingueyning "Chol va dengiz" asarining o'zbek tilidagi tarjima muammolari xususida so'z yuritiladi. "Chol va dengiz" asari 1986 yili o'zbek tiliga tarjima qilingan bo'lib, asar bilvosita rus tilidan o'girilgan. Asarning asl matnida ko'plab dengiz va baliqchilikka ga oid so'zlar uchraydi, tarjimon ularni tarjimaning qaysi usuli orqali tarjima qilgani haqida tahlillar keltiriladi.

Kalit so'zlar: tarjima, dengiz, asar, Xeminguey, Santyago, qahramon, uslub

Kirish. Ma'lumki, tarjima azal-azaldan xalqlar o'rtasidagi muhim ko'priq vazifasini bajarib kelgan muhim omil hisoblanadi. Bugungi kunga qadar ona tilimizga bir necha asarlar o'girildi hamda o'zbek kitobxonlariga taqdim etildi. Ular allaqachon o'zbek o'quvchilarining sevimli asarlariga aylanib ulgurgan. Ana shunday asarlardan biri dunyoga mashhur Amerika yozuvchisi Ernest Xemingueyning "Chol va dengiz" asaridir. Biz mazkur maqolamizda bu asarning tarjima matniga e'tiborimizni qaratib, tahlil qilishga harakat qilganmiz.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Amerikalik mashhur adib, Nobel mukofoti sovrindori Ernest Xeminguey ijodi haqida I.V.Kashkin, S.Donaldson, S.Bigel, K.Beker, Sh.M.Mur, Sh.Gxauri, X.A.Al-Amro, Y.Xay, K.L.Nikolayevna kabi ko'plab olimlarning ilmiy izlanishlari va tadqiqotlari buning dalilidir. Ammo bu borada O'zbekistonda qilinishi zarur bo'lgan ishlar bir talay. Jahon adabiyotida muhim o'rin tutgan yozuvchilar ijodini o'rganish avvalo ularning asarlari tahlilidan, asarlarining yozilish tarixini o'rganishdan boshlanishi lozim. Bu masala Ernest Xeminguey asarlariga ham taalluqlidir.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqola yozish jarayonida qiyosiy-tarixiy tahlil usuli, qiyosiy-tipologik va yaxlit estetik tahlil usullaridan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Ernest Xemingueyning "Chol va dengiz" asarini milliy tilga o'girishda tarjimon mahorati xususida so'z olib boradigan bo'lsak, Ibrohim G'afurovning mahorati hamda tajribasini qayta ta'kidlab o'tishimiz joiz bo'ladi. Biz bu asar tarjimasini o'qir ekanmiz, mutarjim I.G'afurov E.Xemingueyning ijodiy manerasini, uning g'oyaviy pozitsiyasini yaxshi anglaganligini guvohi bo'lamiz. Bu asarning o'zbekcha nususida ham qissaning kirish qismidagi chol yashagan muhit, dengizchilar hayoti nihoyatda nafis tasvirlangan. Go'yo dengiz nafasi, baliqning hidi dimog'ingizga urilgandek his etasiz. Asarning bosh qahramoni Santyago hamma baliqchilar singari oddiy bir zahmatkash, bugungi topgani ertaga etmaydigan bir kambag'al tarzida beriladiki, kitobxon bu sahifalarni o'qiganda oddiy bir mehnatkashning siyosini ko'z oldida gavdalanadi.

Ingilzchasi: "... he always went down to help him carry either coiled lines or the gaff and the sail that was furled around the mast. The sail was patched with flour sacks and furled it looked like the flag of the permanent defeat".

O'zbekchasi: "U (Manolin) cholning uskunolari, changak, gaprun va machtaga o'ralgan elkanlarni tashib olishgani qirg'oqqa keladi. Dag'al matodan to'qilgan elkan yamalaverib, ola-quroq bo'lib ketgan o'roqlik holda yaksoni chiqqan polkning yaloviga o'xshar edi".

Mana shu keltirilgan parchada omadi yurishmagan baliqchining hayot tarzi nihoyatda real aks ettirilgan. Mutarjim cholning hayotiga tegishli, uning turmushini aks ettiradigan yozuvchi tasvirlagan muhim: "Yamalaverib ola-quroq bo'lib ketgan", "yaksoni chiqqan polkning yalovi" kabi detallarni topqirlik bilan qo'lladi. Bu detallar rus tilida: "napominal znanya na golovu razbitogo polka", "zaplatax iz meshkoviniy" tarzida berilgan. Biz asl nusxada chol hayotini aks ettirish uchun berilgan bu detallarni rus tilidagi variant bilan qiyoslasak, rus tarjimonlarining originalga to'g'ri yondoshganlarini ko'ramiz. O'zbek tarjimoni unga ijodiy kirishib, baezi bir xarakterli detallarni o'zidan qo'shadi. Mazmunini kuchaytirishga, to'ldirishga mutarjim qo'shgan sifatlashlar ancha muvaffaqiyatli chiqqan. Agar biz "ola quroq" so'zini olib qaraydigan bo'lsak, aslida bu so'z originalda yo'q. Biroq mutarjim bu so'zni o'z o'rnida qo'llaydiki, butun mazmunni yozuvchi aytmoqchi bo'lgan fikrni oddiylashtirib bergan. Bu o'rinda "yakson" so'zini ham qayd qilish mumkin. Mutarjim xuddi poeziyadagidek bu so'zlar zimmasiga chuqur maeno yuklay olgan. Oddiygina sifatlash orqali Santyagoning ayanchni ahvoli namoyon bo'ladi.

Xemingueyning qisqa va lo'nda iboralardan keng foydalanishi, uning o'ziga xos bu uslubi haqida alohida so'z yuritgan, adib asarlarining tarjimoni, tarjimachilik maktabini yaratgan katta olimlarimizdan biri bo'lmish Ivan Kashkinning quyidagi fikrini shu o'rinda eslaymiz:

"Xeminguey badiiy mahoratga erishish uchun uzoq yo'lni bosib o'tdi. U bu yo'lda barcha mashaqqat va to'siqlarni engib, ijodga xalaqit beradigan barcha narsalardan o'zini tordidi. Ana shunday ijod jarayonida o'zining "Telegraf" usulini tajriba qilib ko'rди va sodda, qisqa fikrlarni aniq tasvirlaydigan uslubini yaratdi. Ba'zan bahsga doir ho'kizlar jangiga oid, baliqchilikka xos harbiy operatsiyalar, chunonchi ko'prikn portlatish kabi qator texnik terminlar asarlarga zo'rlab kiritilgandek tuyuladi. Biroq Xeminguey tasvirida bu terminlar kitobxoniga lug'atsiz tushunarli darajada ifodalangan bo'ladi. Qisqasi, Xeminguey tanlagan so'z va iboralar voqelik asar mantig'ida kelib chiqqan holda aks etgan. Tanlagan so'z va iboralar qay darajada

ziqnalik bilan qo'llanmasin, kishini hayratga soladigan darajada avtor maqsadini aniq ko'rsatib beradi".

Haqiqatdan ham Ivan Kashkin ta'kidlaganidek badiiy adabiyotdagi qisqalik, "telegraf" usulida tasvirlash prinsipi, umuman jahon adabiyotida ham yangilik edi.

"Chol va dengiz" qissasida ham E.Xemingueyning o'zi ta'kidlagan yolg'izlik dardi aks etgan.

Ma'lumki, tarjima asarlari xususida gap ketganda, avvalo, biz tilga e'tibor berishni ko'proq nazarda tutamiz. Til adabiyotning asosiy elementi bo'lgach, unga jiddiy e'tiborni qaratish lozim. Biroq badiiy asarning o'ziga xos qonuniyatlari mavjuddir, ularni idrok qilmasdan tarjimaga yondoshish mumkin emas. Bugungi kunda qilinayotgan va qilingan tarjima asarlari tematik jihatdan nihoyatda rang-barang. Tarjimon asar tarjima qilish jarayonida uning mavzusiga ham e'tibor berishni, shu mavzuga oid materiallar bilan tanish va notanishligini, ya'ni bilishi hisobga olish kerak. "Chol va dengiz" qissasi tematik jihatdan baliqchilar hayotini tasvirlagan asardir. Shu ma'noda tarjimon baliqchilikdan ham xabardor bo'lishi kerak. Asardagi ba'zi o'rinlarda mutarjimning bu soha – baliqchilik kasbi bo'yicha ancha-muncha xabardorligi seziladi, lekin ba'zi o'rinlarda baliqchilikka xos bo'lgan ayrim so'zlarni to'g'ri ifodalagan. Natijada bir umr baliqchilikni kasb qilib kelgan inson nutqidagi g'alizlik kitobxonda shubha uyg'otadi.

Chunonchi, inglizchasi: "He'll take it", the old man said aloud. "God helps him to take it" (OMS, 44)

Ruschasi: "Klyunet, - skazal stari vsluxyu – Klyunet, day ey zdorov'ya!"

O'zbekchasi: "Cho'qiydi, - dedi chol ovozi chiqarib. – Cho'qiydi xudoyu dard ko'rmasur". (CHV, 40)

Bu misolimizda mutarjim "cho'qiydi" so'zini baliqqa nisbatan qo'llagan. Odatda qarmoqqa tushadigan baliq xo'rakni turtkilab ko'radi. Shu turtkilash natijasida qarmoq po'pagi tebranadi, suvga goh-goh cho'mib chiqadi. Agar biz baliq cho'qiydi deganimizda qarmoqning po'pagi tamoman boshqa harakatga kelar edi. Cho'qish bu qushlarga nisbatan qo'llaniladigan so'zdir.

Xemingueyning "Chol va dengiz" qissasi tarjimasi xususida gapirar ekanmiz, tarjimon yutug'ini o'sha davr adabiy saviyasini nazardan soqit qilish mumkin emas. Har bir yangi hodisaning vujudga kelishida muhitning roli katta. "Chol va dengiz" qissasining kirib kelishi o'zbek adabiyotining tub burilish davri bilan bog'liqdir. I.G'afurovning ham yutug'i o'sha davr adabiy jarayonidagi intensiv harakatning belgisi sifatida ko'zga tashlanadi.

Ma'lumki, har bir san'at asarining o'ziga xos g'oyaviy-uslubiy yo'nalishlari mavjud. Saneatkor o'z uslubidan kelib chiqib xarakterga hayot boqiyiligi orqali ma'lum bir qarashlarni yuqtiradi, hayot kontsepsiyasini olg'a suradi. Inson odatda kuch-g'ayratga to'la paytlarida yolg'izlik, kambag'allik, ishning og'ir-engili xususida bosh qotirib o'tirmaydi. U o'z kuch-qudratiga ishonadi. U shu bilan hayotda o'z istaganicha yashashi mumkin. Asar qahramoni Santyago ham xuddi shunday yashab kelgan. Endilikda u o'z odamlar diqqatini o'ziga torta olmaydi, o'z kunini zo'rg'a ko'radi. Ayniqsa, uch kunlik vahshiy akulalar bilan qilgan janglaridan keyingi ahvoli uni o'ylantirib qo'yadi. Ana shunda u o'zini nihoyatda yolg'izligini yuragidan his etadi. Bu cholning hayotidagi eng oxirgi turmushidan keltirib chiqargan xulosasi bo'ldi. Cholning bu fikri ma'lum bir jihatdan o'zining umriga yakun etdi. Yozuvchining mahorati shundaki, ana shunday oddiy insoniy o'ylar orqali hayotning temir qonunlarini kashf etadi. Mutarjim cholning bu fikrlarini juda to'g'ri, asl nusxasiga xos o'zgardi. Tarjimon bunday parchalarning asarda muhim rol o'ynashligini yaxshi bilganligi parchaning tarjimasida ko'rinib turibdi. Bu parchadagi mazmun orqali biz bilamizki, Santyago Manolindan minnatdor. U shuning uchun gaplashadigan biron odaming bo'lsa, qanday ajoyib bo'lishini hozir ich-ichidan sezadi. Shu bilan yozuvchi bizning diqqatimizni bola xarakteriga tortadi. Mana ular gapining davomi:

Inglizchasi: Finally the old man woke. "Don't sit up", the boy said. "Drink this". He poured some of the coffee in a glass.

"They beat me, Manolin", he said. "They truly beat me".

"He did not beat you. Not the fish".

"No. Truly. It was afterwards". (OMS, 97).

O'zbekchasi: Nihoyat chol uyg'ondi.

- Ular meni engib qo'yishdi, Manolin, - dedi u. – Ular meni engishdi.

- Ammo uning o'zi seni engolmabdi-ku axir. Axir seni engmabdi-ku!

- Yo'q, engmaydi. To'g'ri gapdan qochib bo'larmidi. Bu voqea keyin bo'ldi. (CHD, 131)

Chol o'zini baliqdan engilganini qayd qilar ekan, bola "axir baliq seni yengmabdi-ku", deya e'tiroz bildiradi. Choldagi tushkunlik, boladagi optimistik ruh bu dialog o'rtasida bo'lib o'tgan bu suhbatning o'rnida mutarjimlarning mahoratini qayd qilishi mumkin xolos. Tarjimada cholning xarakteri asarning uning g'oyaviy oqimiga monand voqealar mantig'idan kelib chiqqan holda beriladi. Undagi horg'in ruh har bir so'zda, har bir xarakterda seziladi. Ayniqsa, cholning shuncha jabru jafu bilan tutib kelgan baliq'iga befarqligida ko'rinadi. Chunki baliqning kallasini g'o'rak uchun boshqa bir ovchiga in'om etdi. Bolaga esa qilichini o'zing estalikka ol deydi. Cholning bu gaplari uning kelgusida ov qilish umidi yo'qligidan darak beradi. Biroq boladagi intilish, yoshlik g'ayrati cholning gaplaridagi teran mazmun bilan hisoblanmaydi. Bunday bo'lishi tabiiy.

Taniqli yozuvchi Nazar Eshonqul qalamiga mansub "Mendan mengacha" nomli kitobda ham Ernest Xeminguey haqida maxsus maqola berilgan bo'lib, undagi quyidagi jumlar o'quvchi diqqatini tortadi:

"Ernest Xeminguey nomi hamisha modernistlar safida sanalmagan, uning o'zi ham adabiyotda modernist bo'lishni istamagan. Amerika modernistlarining bekasi Gertruda Steyn xonim Xeminguey haqida "U qanchalik zamonaviy bo'lishga intilmasin, yozganlaridan muzeyning hidi keladi", degandi. Aslida, Xeminguey shakl yoki adabiy uslublar yaratish uchun asar yozmagan, balki inson dardi va qalbini bayon qilish maqsadida o'ziga xos yangi shakllar izlagan. "Bong kimni chorlamog'da?" romani bu borada tahlil va talqinlar uchun boy. Bu erda ongosti kechinmalari ham, oddiy bayon ham, adibga xos tagmatnu telegraf usuli ham qorishiq keladi.

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, E.Xeminguey badiiy matnda stilistik vositalardan ko'pincha metafora, oksimoron, jonlantirish kabi unsurlardan, grammatik jihatdan juda qisqa yoki juda uzun jumalardan, leksik tomondan suv, daryo, dengiz, yomg'ir singari leymotivlardan, fonetik tomondan esa ispan tilidagi so'zlar va ularning ohanglaridan foydalangani, shuningdek yozuvchining individual dunyosini ochib beradigan eng muhim xususiyatlardan biri adabiyotda E.Xeminguey nomi bilan bevosita bog'liq bo'lgan aysberg usuli ekanligi kuzatildi, shuningdek, E.Xeminguey romanlarida inson psixologiyasining yoritib berilgani asosan obrazlar ichki monologi hamda ularning portretlari, asosan, nigohlari orqali aks ettirilgani misollar yordamida ko'rsatib berildi. "Chol va dengiz" asaridagi bosh qahramonning ruhiy holatlari tarjimada milliy ko'proq bo'yoqdor so'zlar bilan berilgani, ayrim voqealarda esa uslubiy jihatdan tarjimaga yondashilgani misollar bilan dalillandi.

Amalga oshirgan kichik tadqiqotimiz davomida shuni ko'rdikki, E.Xeminguey asarlarida asosan yozuvchi uslubidagi minimalizm, telegraf va aysberg uslublari yaqqol ko'rinadi, shunga ko'ra E.Xeminguey asarlari tarjimonlari uchun telegraf va aysberg uslublarga qat'iy rioya qilish; buning uchun avvalo, yozuvchining har bir asarining yozilish tarixi va sababini o'rganib chiqish, muallif qahramonlarining ruhiy holatini o'rgangan holda o'zbek tilidagi ekvivalentlarni to'g'ri tanlay bilish, ortiqcha jumla va izohdan qochish, muallif nutqining asarda ko'p o'rin egallamaganligi sababli tarjimada ham bu an'anaga rioya qilish; adib asarlarining barchasida insonning ruhiy g'alabasi bosh mavzu ekan, tarjimada ham aynan shu g'oyaga asosiy e'tibor qaratish lozimligi tavsiya etiladi.

ADABIYOTLAR

1. Kashkin I.A. Dlya chitatel'ya sovremennika. (Stat' isledovaniya) Izdatel'stvo "Sovetskiy pisatel'" M.1968 str.55-56.
2. Eshonqul. E. "Mendan mengacha". "Akademnashr", Toshkent, 2014. 488-489 bb.
3. G'afurov. I. Yam-yashil daraxt. Toshkent. 1976. 229-bet.